

СТАНОВЛЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

В. В. ДАВИДЕНКО

Сьогодні, як ніколи, перед Україною, в якій формується соціальна держава, стоїть завдання гідно інтегруватись в європейський простір. Для цього необхідно запроваджувати міжнародні цивілізаційні стандарти, які вироблені багатовіковою практикою формування соціальної держави в Західній Європі. Власне, мова йде про імплементацію європейського досвіду соціальної держави на теренах України, в тому числі, шляхом інклюзивної освіти, як одного з чинників реалізації принципу рівності прав та свобод людини і громадянина.

З огляду на ціннісні орієнтири соціальної справедливості в даному випадку освіта розглядається як суспільне благо, що потребує надання всім рівних можливостей у доступі до конкретної соціальної цінності. В даному випадку рівень відповідного нормативно-правового забезпечення у соціальній державі не лише забезпечує можливості кожному громадянину засобами освіти займати вагоме місце у суспільстві, але й розглядається як засіб подолання соціальної нерівності. Але, водночас, спостерігається, швидше, інше: обмеженість доступу до освіти сформувало сутність характерної особливості суспільства зі складною стратифікаційною структурою, що спричиняє соціальну нерівність.

Тобто, в даному випадку обов'язково має передбачатись перманентне звернення до одного із найсучасніших ціннісних орієнтирів в освіті – особистісного підходу до суб'єктів, забезпечення не лише рівних декларативних прав всім учасникам освітнього процесу, а, передусім, рівних можливостей для них в реалізації конкретної мети. Власне, з останнім і пов'язаний результат еволюції в усвідомленні подібного ціннісного підходу, що призвів до визрівання реальної потреби в запровадженні інклюзивної освіти. Інша справа – наскільки конкретно остання стала перетворюватись в пріоритети у вітчизняній політиці в галузі освіти.

Тож, безумовно, все це не могло бути реалізовано і підтверджено без відповідного нормативно-правового забезпечення, низки законодавчих актів. Відтак, однією з правових гарантій реалізації конституційного права на освіту стало створення необхідної, достатньої, актуальної і несуперечливої нормативно-правової бази, що ґрунтується на досягненнях міжнародного гуманітарного права. Передусім, йдеться про найважливіші принципи, що стали взаємо визнаними у підходах стосовно перспектив розвитку освіти – рівність можливостей, відсутність ізоляції чи дискримінації й інклюзія.

У цьому зв'язку актуальним слід вважати тільки той підхід, де йдеться про імплементацію найпрогресивнішого європейського досвіду соціальної держави як можливого інструменту втілення суспільної справедливості, довіри і поваги до окремих соціальних груп громадян. Без цього, в умовах розвитку суперечливих глобальних тенденцій, конкретна держава та суспільство не можуть на всю міць скористатися цивілізаційними соціальними стандартами, у тому числі, а, швидше – в першу чергу, й щодо розвитку сучасної освітянської сфери.

Аналізуючи документи, прийняті міжнародним співтовариством впродовж другої половини ХХ – початку ХХІ століть, слід зробити висновок щодо поступального розвитку і закріплення названих принципів у нормах міжнародного права. Базові положення та складові законодавчої бази інклюзивної освіти в сфері реалізації права на освіту містять універсальні міжнародні акти, в тому числі Загальна декларація про права людини, ухвалена ООН 10 грудня 1948 року, Декларація про права розумово відсталих осіб, прийнята ООН 20 грудня 1971 року, Декларація про права інвалідів, ухвалена ООН 9 грудня 1975 року, Конвенція ООН про права дитини (1989 р.), ратифікована Постановою Верховної Ради України 27 лютого 1991 року, Стандартні правила ООН щодо забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю, затверджені Генеральною Асамблеєю ООН 20 грудня 1993 року, Конвенція ООН про права інвалідів, затверджена ООН 13 грудня 2006 року, ратифікована Постановою Верховної Ради України 16 грудня 2009 року, набрала чинності 6 березня 2010 року. Концептуальні положення, що були закріплені в зазначених документах, ґрунтуються на тому, що освіта повинна сприяти всебічному розвитку особистості, усвідомленню її власної гідності і зміцненню поваги до прав людини і основних свобод.

Однак, у нашому випадку, слід окремо зазначити, що виключної ваги для України, як і для інших держав, що проголосили себе соціальними, набула Саламанкська декларація та Рамки дій щодо освіти осіб з особливими потребами: доступ та якість, прийнята в червні 1994 року учасниками Всесвітньої конференції з питань освіти осіб з особливими потребами в іспанському місті Саламанка. У документах конференції, що проводилась за підтримки ЮНЕСКО, наголошувалось на актуальності цієї проблеми для всього світу і недопустимості навіть розгляду „ізолюваної” освіти стосовно її застосування для осіб з особливими потребами. Саме там було визначено, що інклюзивна освіта має стати частиною педагогічної стратегії та нової соціальної й економічної політики. Фактично 7-10 червня 1994 року було вироблено механізм утвердження в освітній сфері принципу інклюзивної освіти, забезпечення того правила, коли школи могли б стати відкритими для всіх дітей, зокрема, для дітей з особливими освітніми потребами. Саламанкська декларація була розрахована на реакцію урядів всіх країн світового співтовариства, ініціювала пропозиції запровадити на національному рівні у формі закону або політичної декларації нормативно-правове забезпечення належного рівня розвитку інклюзивної освіти. Від тоді фактично і стало діяти правило, суть якого полягає в тому, що всі діти повинні навчатися разом у всіх випадках, коли це є можливим, незважаючи ні на які труднощі або відмінності, які існують між ними.

З часом принципи інклюзивної освіти знайшли подальший розвиток в Конвенції про права інвалідів, прийнятій в Нью-Йорку 13 грудня 2006 року Резолюцією 61/106 на 76-му пленарному засіданні 61-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. В ній в якості гарантій реалізації права на освіту визнається неможливість виключення інвалідів із системи загальної освіти, безкоштовної та обов'язкової початкової або середньої освіти, рівний з іншими доступ до інклюзивної, якісної та безкоштовної початкової і середньої освіти в місцях свого проживання; забезпечення розумного пристосування, що враховує індивідуальні потреби; підтримку людей з особливими потребами, в тому числі індивідуалізовану, для полегшення їх ефективного навчання в умовах, що максимально сприяють засвоєнню знань і соціальному розвитку [1].

В результаті Конвенція про права інвалідів набуває значення виключної ваги в силу обов'язковості її норм для країн, що її ратифікували. Міжнародні правові акти, ратифіковані Україною є нормами прямої дії і обов'язкові до виконання.

У той же час, Конвенція не могла передбачити і визначити конкретні форми освіти людей з особливими потребами та не встановлює певних термінів впровадження інклюзії в системі освіти в будь-якій з країн. Очевидно, що автори Конвенції розуміли: формування такої надважливої сфери, як освіта, залежить від традицій і рівня розвитку кожної конкретної країни. Саме тому Конвенція визначає лише загальні напрямки і принципи вдосконалення освіти.

Отже, аналіз міжнародних документів дає можливість зробити висновки, що право на освіту стало одним з основних прав людини. Відтак, право на освіту осіб з психофізичними порушеннями повинно гарантуватись бездискримінаційно, без будь-яких обмежень. Соціальна держава має визнавати принцип рівних можливостей у сфері початкової, середньої і вищої освіти для дітей, молоді і дорослих, які того потребують, в інтегрованих структурах, а система спеціальної освіти повинна формуватися, розвиватись і вдосконалюватись в напрямку інклюзивної моделі освіти. Водночас, кожна країна має враховувати власний національний досвід, найкращі освітянські традиції, оскільки інклюзивна освіта запроваджується в різних країнах по-різному і залежить від стану розвитку освіти загалом, відношення до навчання осіб з особливими освітніми потребами, соціально-економічного розвитку і політики держави, інших об'єктивних і суб'єктивних чинників.

У 2009 році Україна ратифікувала Конвенцію про права інвалідів а, отже, висловила готовність виконувати її, в тому числі і на всіх рівнях освіти. Таким став початок формування сучасної освітньої політики нашої держави в сфері інклюзивної освіти. Відразу ж розпочався процес створення нормативно-правового підґрунтя для інклюзивної освіти, що набув форми постійного розвитку. Аналіз нормативної бази свідчить, що з того часу законодавство України, у тому числі і про освіту, неодмінно гарантує забезпечення соціального захисту особам з особливими потребами, створення умов для спеціального, компенсуючого та інтегрованого навчання.

Для цього на шляху інтеграції до європейського співтовариства було ратифіковано низку правових актів, що посилили вплив на формування національної державної політики і життєдіяльності в частині забезпечення рівних можливостей для всіх громадян, запровадження принципів доступності для осіб з інвалідністю, гарантування широкого спектру соціальних прав громадян.

До переліку таких джерел належать Конституція України (ст. 41, 45, 47, 48, 49, 53, 55, 56), де визначено, що вирішення переважної більшості соціальних питань відбувається за спільної участі суб'єктів управління державою. Серед таких загальних питань, що активно вивчаються дослідниками – питання виховання, освіти, культури, спорту, охорони здоров'я, захист сім'ї, материнства і дитинства, соціальний захист, трудове та житлове законодавство [2]. Але передусім йдеться про законодавчі і нормативні акти, що стосуються освітянської сфери. А це і Закон України „Про внесення змін до законодавчих актів України з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу” (2010); Указ Президента

України „Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні” (2010); Указ Президента України „Про заходи щодо розв'язання актуальних проблем осіб з обмеженими фізичними можливостями” (2011); Указ Президента України Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2012); „Про вищу освіту”: Закон України станом на 18 вересня 2014 р.; Постанови Кабінету Міністрів України „Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами” і „Про внесення змін до порядку надання інвалідам та дітям-інвалідам реабілітаційних послуг” (2013) та ін.

Але, незважаючи на це, освітня галузь України тривалий час продовжувала функціонувати за інертним принципом, швидше індустріального суспільства соціалістичного зразка. На відміну від практики європейського співтовариства, що перебуває на шляху постіндустріального розвитку і ґрунтується на засадах гуманізації та гуманітаризації виробництва, а відтак, і освіти. Тобто, виробництва духовного. Оскільки становлення української системи освіти за добу незалежності безперервно відбувалося на тлі істотних змін в усіх сферах життєдіяльності суспільства, певного часу потребувало і переосмислення суті реформатування світоглядних та науково-педагогічних надбань, напрацювання сучасного правового і законодавчого поля в освітній сфері з позицій розбудови соціальної держави. Звичайно, з урахуванням викликів, що постали у сфері освіти дітей, всіх громадян з особливими потребами.

Аналізуючи подібні перетворення, вітчизняні дослідники справедливо акцентують увагу і на позитивному характері цілого ряду тенденцій, що відображують запровадження світових стандартів соціалізації в Україні з 1990-х років до сьогодення. Це, передусім: зростання мережі реабілітаційних закладів, активізація наукових досліджень з питань інтегрованого навчання; створення і збільшення кількості нових громадських організацій, що займаються проблемами осіб з психофізичними порушеннями; відпрацювання нової концепції спеціальної освіти осіб з психофізичними та фізичними вадами; створення системи ранньої корекційної допомоги; державна підтримка інтегрованої та інклюзивної освіти [3]. Іншими словами – так було розпочато формування і впровадження нової культури й освітніх норм, що на практиці означало створення умов для активної участі в житті суспільства всім громадянам, включаючи людей фізично й інтелектуально неповносправних.

Водночас, аналіз вітчизняних тенденцій таких змін, наприклад, з урахуванням положення чинного Закону України „Про освіту”, доводив: не можна ігнорувати, не наголошувати і на серйозній недостатності норм, що регулюють правовий статус осіб з особливими потребами в освітньому процесі. Цілком логічно, що на перспективу інклюзивне навчання мало вже виступати як, економічно обґрунтована і соціально гарантована, система освітніх послуг держави, що базується на принципі недискримінації, врахуванні багатогронностей людини, ефективному залученні та включенні до освітнього процесу всіх його учасників. Хоча, поряд з цим, на чому важливо наголосити, саме в даному документі вперше на законодавчому рівні визначено поняття „інклюзивною освітнього середовища” як сукупності умов, способів і засобів їх реалізації для навчання та виховання учасників освітнього процесу [4].

Але, справедливості ради, слід зазначити, що у цьому законі не було прямого закріплення пріоритету інклюзивної освіти, проголошений світовою спільнотою в найважливіших міжнародних документах.

Сьогодні недостатньо механістичного включення цих принципів у низку законів та підзаконних актів. Важливішим є інше – здатність передбачити та розробити конкретні практичні механізми їх реалізації, які відповідають українським реаліям. Необхідні аналіз і узагальнення позитивного досвіду регулювання питань освіти осіб з обмеженими можливостями здоров'я в окремих регіонах з метою його запровадження на загальнодержавному рівні.

Поки що, законодавство України про освіту у відношенні до осіб з особливими потребами характеризується відсутністю комплексного акту, що регулює питання освіти таких осіб. Кожен регіон України вимушений самостійно долати прогалини правового регулювання в цій сфері. Необхідні аналіз і узагальнення позитивного досвіду регулювання питань освіти осіб з обмеженими можливостями здоров'я в окремих регіонах з метою його впровадження на загальнодержавному рівні. Позаяк області України знаходяться в різних економічних умовах, ситуація з регулюванням сфери освіти осіб з особливими потребами істотно відрізняється в залежності від регіону, від активності чи пасивності громадських організацій, що опікуються цими проблемами, від ставлення органів місцевої влади та інших суб'єктивних та об'єктивних чинників. Свій внесок у цей процес мав би зробити Уповноважений Верховної Ради з прав людини.

Розвиток інклюзивної освіти довготривалий і достатньо суперечливий процес перетворень. Він неможливий без підтримки та участі громадських організацій, які репрезентують інтереси та відстоюють дотримання прав дітей з особливими освітніми потребами, а також сімей, в яких живуть такі діти. Інклюзія в освіті в Україні в значній мірі і стала розвиватись завдяки ініціативі, насамперед, громадських організацій та прогресивних батьків, які ставили вимоги щодо дотримання прав своїх дітей на освіту. Нині наступив час, коли цей процес вимагає чіткої позиції

громадянського суспільства і педагогічного співтовариства, зокрема. Якщо вчитель чи ректор не сприйме ідею інклюзії, не втілить її в освітянську практику, політичні рішення і вимоги залишаться порожніми деклараціями, а організаційно-адміністративні рішення призведуть лише до імітації.

Тобто, обов'язково настає етап, коли слід робити конкретні висновки щодо проведеної роботи, конкретних позитивних досягнень. Власне, йдеться про етап і результати інноваційного розвитку суспільства, що характеризується формуванням сучасного погляду на освіту й на місце людини в соціумі. Освіта набуває характеристик всеохоплюваності, доступності, рівності в правах і можливостях. Нормативно-правове забезпечення подібних процесів у соціальній політиці держави має знайти підтвердження конкретними справами у конкретній школі чи університеті. Яскравим позитивним прикладом такої конкретної справи є накопичений двадцятирічний досвід організації навчально-виховного процесу в інтегрованому освітньому середовищі, послідовне впровадження елементів інклюзивного навчання у Відкритому міжнародному університеті розвитку людини „Україна”.

Університет поставив за мету розвиватися як сучасний європейський вищий навчальний заклад шляхом забезпечення якісної професійної підготовки з урахуванням вимог Концепції інклюзивної освіти студентів з інвалідністю, послідовного запровадження й удосконалення системи супроводу їхнього навчання, надання студентству необхідної соціально-психологічної підтримки. Для цього забезпечується архітектурна безбар'єрність університетського містечка (пандуси, ліфти, звукові сигнали й сповіщення, позначки), рівно як і подолання інформаційної бар'єрності навчального процесу та соціального життя університету. До послуг студентства Українсько-Корейський центр інформаційного доступу, обладнаний найсучаснішою технікою. Але, особлива увага – забезпеченню всебічного розвитку особистості студентів з інвалідністю – зростанню їхньої професійних, наукових, творчих, фізкультурних та спортивних здібностей.

Для реалізації цієї конкретної мети видатний український вчений і організатор освітянської справи, Президент Університету „Україна” П. Таланчук створив 40 навчально-виховних підрозділів університету, зокрема 19 інститутів, 3 філії, 1 факультет та 17 коледжів, де навчаються 697 студентів з інвалідністю, зокрема 392 особи – на денній та 305 осіб – на заочній формах навчання. Тільки у базовій структурі в м. Києві навчаються 233 студенти з інвалідністю, з них 153 особи – на денній і 80 осіб – на заочній формах навчання. Академік П. Таланчук започаткував традицію проведення міжнародних науково-практичних конференцій „Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів” напередодні Міжнародного Дня інвалідів [5].

Тобто, саме цей і подібні приклади слід розглядати як конкретне втілення сучасних нормативно-правових напрацювань, їх подальшого практичного застосування, що виокремились у знаковий напрямок соціальної політики держави і стали надважливими й надактуальними у справі навчання, виховання та соціалізації. При чому, незалежно від того хто виступає в даній ситуації ініціатором – науковці, освітяни, державні чи громадські діячі, чи самі люди з інвалідністю. Плюс, в плані зворотного зв'язку – широке запровадження досвіду введення інклюзивної освіти в шкільну практику, виявлення й аналіз інноваційних механізмів освітньої інклюзії суттєво оптимізують трансформацію вітчизняної освітньої системи, всієї соціальної сфери відповідно до потреб інноваційного розвитку та реалізації всієї нормативно-правової бази соціальної держави, що в повній мірі відповідає Конвенції ООН Про права інвалідів.

Водночас, слід визнати, що для сучасної України залишається актуальною проблема в формуванні соціально-відповідальної держави, яка була б здатна дати реальну оцінку досягнень сучасного рівня розвитку і перспектив інклюзії, синтезувати сучасну нормативно-правову базу зі справедливими індивідуальними мотиваційними чинниками кожного з громадян із обмеженими фізичними можливостями, вимогами суспільних груп, до яких вони себе відносять. В реальній історичній практиці продовжує зберігатись розбалансованість у таких оцінках і стосунках, що є свідченням неадекватності між громадянським життям та державною організацією суспільства. Успішність соціальної держави вимагає субсидіарності в першу чергу з боку громадянського суспільства, визнання високих чеснот у відношенні до громадян з інвалідністю, кожного, хто потребує з дитинства інклюзивного навчання.

Тож, вдосконалення нормативно-правової бази, доповнюваність на її ґрунті повноважень базових демократичних інститутів, відтак, на перспективу має здійснюватися на основі узагальнення набутого досвіду, концентрації зусиль та навичок у спільних взаємодіях держави і громадянського суспільства. Сучасні тенденції демократизації України саме таким чином зможуть бути реалізовані і передбачатимуть формування суспільства сталого соціального розвитку. Подібна ціннісна орієнтація бачиться важливою ще й тому, що структурування у суспільних відносинах на перспективу завжди вже буде враховувати наявність в ньому осіб з психофізичними вадами, що в жодній мірі не заважатиме формувати позитивне адекватне ставлення суспільства до будь-яких проявів людей з різними типами порушень, а це, у свою чергу, в повній мірі

відповідає гуманістичній парадигмі сучасної спеціальної освіти – праві кожної людини на отримання освітніх послуг гідного рівня.

Отже, на певному етапі соціального розвитку інклюзивна освіта, впливаючи безпосередньо на формування і розвиток нормативно-правової бази соціальної держави, перетворюється у двоєдиний чинник – реабілітації та освіти осіб з обмеженнями життєдіяльності. Вказаний принцип можна визначити „як універсальний правовий принцип, що ґрунтується на ідеях свободи й справедливості, знаходить своє визначення та нормативне закріплення на рівні міжнародного співтовариства держав у міжнародному праві та на національному рівні, є основоположним принципом формування й функціонування правового статусу особи, визначає правовий режим правовідносин із державою і суспільством, встановлює фактичну рівність прав і свобод людини та громадянина, їхню рівність перед законом. Виключає будь-які привілеї, обмеження у правах і преференції для певних осіб чи соціальних груп” [6].

Таким чином найпереконливіше доводиться суперечлива та діалектична сутність реабілітаційного процесу – на певному етапі соціального розвитку з’являється об’єктивна потреба у таких нових способах дій, що допомагають людині долати інвалідність, тобто обмеження життєдіяльності, з одного боку, а з іншого – сприяють актуалізації тенденцій до зростання та диференціації теоретичної та практичної множинності соціально значимих підходів і моделей реабілітації людей з інвалідністю.

Тому перспективним у подальших наукових розвідках ми розглядаємо комплексне дослідження інструментарію соціальної політики країн Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XX Міжнародної конференції (18-19 листопада 2015 р.). – К.: Університет „Україна”, 2015. – 554 с.
2. Балахонова О. В. Инвестирование социальной сферы региона / О. В. Балахонова // Прометей. – 2010. – №1 (131). – С. 105-112.
3. Васильченко О. Сучасний зміст конституційного принципу рівності прав і свобод людини і громадянина / О Васильченко // Право України. – 2017. – №7. – С. 49-50.
4. Давиденко Г. В. Теоретико-методичні засади організації інклюзивного навчання у вищих навчальних закладах країн Європейського союзу: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук / Г. В. Давиденко. – К., 2015. – 40 с.
5. Давиденко Г. В. Інклюзія у вищих навчальних закладах Європейського Союзу: [монографія] / Г. В. Давиденко. – Вінниця: ТОВ „Нілан-ЛТД”, 2015. – 314 с.
6. Основи інклюзивної освіти: [навч.-метод. посіб. / А. А. Колупаєва, О. М. Таранченко, І. О. Білозерська та ін.]; за заг. ред. А. А. Колупаєвої. – К.: А.С.К., 2012. – 308 с.
7. Пилипенко Т. Інклюзивна освіта в Україні: проблеми та перспективи нормативно-правового регулювання / Т. Пилипенко // Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії; зб. тез доп.; редкол.: В. В. Засенко, А. А. Колупаєва, Н. І. Лазаренко, З. П. Ленів. – Вінниця: ТОВ „Планер”, 2016. – С. 267-268.
8. Поцко О. В. Нормативно-правові аспекти інклюзивної освіти [Текст] / О. В. Поцко / О. В. Поцко // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. І. В. Козубовська. – Ужгород: Видавництво УжНУ „Говерла”, 2014. – Вип. 34. – С. 160-163.
9. Проект Закону про освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639
10. Саламанкська декларація і Рамки дій по освіті осіб з особливими потребами, прийняті Всесвітньою конференцією по освіті осіб з особливими потребами: доступ та якість, Саламанка, Іспанія, 7-10 червня 1994 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/document/declarat/saiamanka.pdf>.
11. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: [підручник] / В. М. Синьов. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – Частина I: Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіки). – 238 с.
12. Соціальна держава: український вибір: [монографія / за ред. В. А. Гошовської, Л. І. Ільчука]. – К.: ЦПСД, 2007. – 345 с.